

S a a t e k s

1884-da aasta Kolga rahva Kaukaasiasse rändamise põhjused omavad sügavaid juuri - need põhjused juhivad meid tagasielimestesse sündmustesse: Mahtra sõtta, Maltsveti ajajärku, Samaarasse, Saraatovi ja Krimmi reisimise aastatesse, ning on seoses kõikide nende eelmiste sündmuste kompleksiga, mis sisaldab üht ja sama tungi - välja saksa parunite ikke alt. Et nüüdsel ajal tolleaegsest Kolga rahva sihist aru saada, seda mõista, on vaja esijoones tutvuda Ed.Vilõe "Prohvet Maltsvetiga" ja ka teiste tolleaegsete Eestimaa olukorra kirjeldustega. Kirjeldada eesti asunduste tekkimist Musta mere rannikul, nimelt Salmel ja Sulevit, ja tolleaegseid

Bestist väljarändamise põhjusi pole mõeldav ilma sidumata neid põhjusi Maltsveti liikumise ajaga, sest too võimas tung - "Kaananimaale", välja parunite võimu alt, oli rahvale sisse imbunud nimelt Maltsveti mõjul. Ja eks too Maltsveti mõju harranud laialt ka Kolga ja selle ümbruskonna elanikke, ehkki peale "valge laeva" tagajärjetut ootamist see mõju soikus, kuid tahe pääseda vabasse, iseseisvasse ellu, oli kõigil ikkagi südames. Ja eks Kolga-kandi väljarändajatest olnud mõnigi endine maltsvetlane, kuid meil puuduvad nende suhtes täpsemad andmed. Hiljem aga, Salme küla esimese kümne aasta lõpul, peale ebaõnnestunud Kuntaukaani mõisa ostmist professor Köleri abil tuli Krimmist Kaukaasiasse Salme asundusse arvukas Tanvelite sugukond, kes oli Maltsveti mõjul kolmkümmend aastat tagasi Krimmi asunud.

Mihkel ja Hans Tanvelite suguvõsad tõid Salme külasse suure kamalutäie värsket õhku, uut jõudu selle küla elu eduka arengu kindlustamiseks. Tanvelid tõid Krimmist kaasa ka puhkpillid, millega pandi alus Salme puhkpilliorkestrile.

Et Salme ja Sulevi asumise algaastad olid tulvil kibedat vaesust, vaeva ja viletsust, palgusid haigusi, surma ja ka mõnede perekondade põgenemist tagasi Eestisse, siis on vist päris loomulik võrrelda seda olukorda Krimmi asunud suguvendade olukorraga. Sel põhjusel tutvume esimeses Salme-Sulevi ajaloo osas lühidalt Ed.Vilde "Prohvet Maltsveti" liikumise ja Krimmi asumise ajaga. Alles pärast seda, järgmises osas, pöördume Kolga-kandi rändurite juurde, kes lootsid leida "Kaananimaad" sama Musta mere rannikul, kuid Kaukasuse mägede vahel. Oli ju Krimmi reisijatel ki-

be olukord just sinna matkates, millal paljud haigestusid ja teel surid, teised neist sattusid ääretusse viletsusse, kuid teel leivapala eest viimane kopikas taskust sulas, nälg ja häda juba teel surmahirmu peale ajasid, ja pealegi, et kohale jõudes, algul millegagi peale hakata ei olnud.

Kolga-kandi ränduritel aga oli selles mõttes parem olukord. Neil polnud vajadust vankri kõrval jala tuhandeid versitasid kõmpida, nad sõitsid kõik koos raudteel ja osalt laevaga kohale, pealegi ilma suurema vaevata ja kahjudeta, ehkki mõnelgi neist saabudes Kaukaasia pinnale olid rahakopikad otsa lõppenud. Kuid nende viletsused ja hädad seisis ees, need algasid alles siis, kui väljarändajate jalad juba "Kaananimaal" olid. Ja kes neist rohkem kannatada sai, kas kiidetud

Krimmi asujad, või Kaukaasia imedemaale tulijad, kus ka köied pidid puude otsas kasvama, on raske otsustada. Arvatavasti nii ühed kui ka teised maksid oma vabadusiha eest ülikõrget hinda. Kuid eesti inimese tuntud visa vaim on võimeline kandma oma turjal väga ränka elukoormat, on seda palju ja kaua kandnud ning kannab veelgi.

Kui nende ridade kirjutaja üle kolmekümne aasta tagasi päris juhuslikult sattus Salme küla naabrusesse, Jermolovskajasse suvepuhkusele ja pealegi majja, mis oli eestlasest aedniku Rebase omandus, ning mis uppus troopika ja subtroopika maade kasvudesse, seal suure huvi ja vaimustusega tutvus selle imedemaa kliima ja olukorraga, talle senitundmatu floora ja faunaga, kohtus jälle eesti rahvaga, oma sünnipaiga suguvendadega, ja et ta polnud juba palju aastaid kuulnud eesti keelt, siis on arusaa-

dav, kui armas ja huvitav oli talle Salme küla elu, pealegi sellises haruldases looduseilus, kus käegakatsutav suur soe meri ühel pool ja hiigelmägestikkude seljandik oma lumetippudega teisel pool. Selle vahel aga Salme ja Sulev, kus suvi ja talv ei tunne piire, kus sügis ja kevad üha kuuma päikesekiirte all nagu kokku sulavad.

Subtroopika hämmastaval mõjul asus ta juba järgmise aasta algul /sõjaväest demobiliseerudes/ sinna alaliselt elama. Sügava kahetsusega tuleb konstateerida, et Salme äraelatud kaheteistkümne aasta kestel, ka ühises seltskondlikus töös salmelaste ja sulevlastega ei pälvinud ta eesti vendade täielikku usaldust, sest rahva silmis oli ta ikkagi endine "punane" kindral, ta abikaasa oli pealegi venelanna ja veel Volkonskite soost. Arvatavasti selles siis seisiski niisugune tagasihoidlikkus, et teda

ei tutvustatud ka Salme ajaloo ja ta ei teadnud selle olemasolust midagi, kuigi selle autor Johannes Tiismus, oli tema vastu igati väga heatahtlik ja abivalmis. Tol ajal elas veel esimestest Salme külas- se asujatest Johannes Kratsov, kes ka ole- vat kirjutanud mälestusi sinna asumise ajajärgust, kuid ka tema ei maininud sel- lest sõnagi, ehkki nad omavahel head tut- tavad olid. Kahju küll, et tol ajal kel- lelgi ei tekkinud mõtet koostada ühist Salme-Sulevi tõetruud ajalugu, ja arvata- vasti vist sel põhjusel, et siis oli era- kordne ajajärk, mis nõudis igaühelt äär- mist ettevaatust omas tegevuses. Kuid tol ajal oleks see töö ulatuslikult võimalik olnud, sest olid elus veel paljud esime- sed asunikud, olid olemas mahukad ja sii- rad kirjeldused kõikidest algaastate vi- letsustest ja asunduste elu arengust nel-

ja-viiekümne aasta vältel.

Kui nende ridade kirjutaja üle kahekümneaastase eemaloleku järel sattus 1955.aastal uuesti Salmesse ja ainult suvepuhkuse otstarbel, siis leidis ta seal eest palju muudatusi. Vanadest meestest, kes 1884.aastal sinna asunud, olid elus ainult kolm meest: üle kaheksakümne aastane Martin Krönström /Migu Mart/, kolmeaastasena sinna saabunud Rudolf Tšernjagin /Madikse Ruudi/ ja seal esimesel kuul sündinud Gustav Seideman /Kilgi Kustas/, alles siis sai autor teadlikuks, et on olnud olemas Tiismuse ja Kratsovi kirjutatud ajaloolised andmed algasumisest alates. Siis selgus ka, et Johannes Tiismuse kirjutatud ajalugu on aga vahepeal kaotsi läinud. Johannes Kratsovi märkmed on ka jäljetult kadunud. Sulevi ajalugu aga, mis oli kirjutatud Villem Ludviku isiklikkude

mälestuste põhjal, on meie õnneks säilinud ning on meile tähtsamaks juhtnööriks asunduse ajaloo koostamisel.

Just siis, kui selgus, et mingeid dokumentaalseid andmeid Salmes ei ole, tekkis huvi mainitud ajaloo kirjutamiseks. Autor arvab, et kui nüüd mööduvad veel mõned aastad, siis kaovad ka viimased algasunikkude jäljed, ja üks huvitav lehekülge eesti rahva XIX sajandi üldajaloost jääb kirjutamata. See mõte õhutas autorit haarama asjal veel "sabast" kinni, otsima kõiki võimalusi, et mitte lasta hukkuda andmeil, mis olid omal ajal tõetruult kogutud ja paberile pandud.

Samal ajal tõusis pakiliselt päevakorraks vajadus koguda eraisikute valduses olevaid materjale, ka suulisi ajaloolisi mälestusi, mis on veel liikumas salmelaste keskel. Kuid neid, kes Salme alg-

aastate elust midagi mäletavad või ~~vanama-~~
~~tut~~ inimestelt kuulnud on, leidub vaid
üksikuid. Mis puutub Johannes Tiismuse mä-
lestustesse, kus olevat kõik küla riiuäki
üksikasjaliselt kirjeldatud, siis suure
kahetsusega tuleb tunnistada, et need aja-
loolised andmed on päris kergelt käest ära
antud, taipamata nende tähtsust. Järeltu-
levad põlved teavad vaid seda, et üks ek-
semplar vanataadi kirjeldust olevat võetud
Salme vallamajja, kuid milleks, ja kuhu ta
sealt sattus, pole teada. Teine eksemplar
sama ajalugu olevat 1938. või 1939. aastal
vana Tiismuse "mammi" poolt, vist kartes
sekeldusi sellise dokumendi hoidmise pärast,
saadetud postiga Moskvasse, julgeoleku val-
dusesse, mida keegi teha soovitanud. Salmes
olevat koostatud veelgi üks ajalooline doku-
ment salmelaste asumisaastatest ja nende vi-
letsuspäevadest /võib olla samade Tiismuse

andmete järgi/ rahvale 1934.aastal 50.-aasta juubeli puhul ettelugemiseks, mille pidi pidulikul juubelikoosolekul ette kandma Artur Kivi, kuid mingisugustel põhjustel mainitud ajaloolist kirjeldust ette ei kantud.

Artur Kivi mäletab küll, et see ajalooline kirjeldus olnud ikka tema raamatute hulgas, olevat veel oma perekonnas ka hiljem loetud, kuid kuhu ta sai, ei tea keegi. Loodetavasti pendakse Artur Kivi poolt kõik rattad käima, et see teos kaotasi ei jääks.

Kui Salmes püsis veel haridusselts, siis asutanud salmelased mingisuguse arhiivi, või muuseumitaolise kapi, kuhu kogutud küla elanikkude poolt Eestist toodud vanaaegseid raamatuid, ajalehti ja küla ajaloolisi dokumente. Kuid mõned küla noored, kes tol ajal olid Leningradis parteikoolis õp-

pimas, olevat seletanud, et mingisuguseid vanaaegseid raamatuid ja dokumente alalhoida polevat lubatud, korjanud need kõik kokku, süüdanud suure lõkketule, ning põletanud need pidulikult tuhaks.

Kui nende ridade kirjutaja viimasel paaril korral Salme küla külastas, toimetas ta kohapeal laialdasi järelepärimisi asunduse ajalooliste küsimuste kohta ja need andsid kaunis rahuldavaid tulemusi. Ta on eriti tänulik esmajoones Migu Mardile, Helmi Tiismusele ja Madikse Ruudile, kes kõige enam mäletasid vanaaegseid sündmusi. Ta sattus ka Joh.Tiismuse raamatu jälgedele, millised viisid teda Gagrasse Albert Heimani poole, kes töötab seal partei puhkekodu aednikuna. Selgus, et nimelt Heiman ise olevat võtnud Tiismuste perekonnalt Joh.Tiismuse ajaloolise kirjelduse, sest ta saanud Tallinnast, Ajaloomuuseumi tolle-

aegselt juhatajalt Hilda Moospergilt kirja, milles too nõudnud Salme küla asutamise ja arengu kirjeldust. Ta pidanud Suhhuumi partei keskkomitee nõusolekul alustama Salme ajaloo kirjutamist, kasutades Joh. Tiismuse andmeid, kuid siis alanud sõda ning teda mobiliseeritud. Oma asjad ja ka Tiismuse raamatu jätnud ta Salmes Matilde Bloki kätte hoiule. Kuid teisel korral jutustas Heiman, et ta sõtta minnes jätnud kõik oma raamatud ja isiklikud asjad Pilenkovo külasse /nüüdne Kantiadi/ ühe armeenlase kätte hoiule, kus peale sõda polevat midagi säilinud. Seal hävinud ka Tiismuse ajalugu.

Ehkki mõned salmelased ennustavad, et pole viga, küll aja jooksul kõik kadunuks peetavad andmed üles leitakse, kuid raske on seda uskuda. Loodame, ootame, usume, ot-

sime veel. On kindel, et Salme-Sulevi kü-
lasse tuleb veelgi reisisida, tuleb ka veel
Sotšis, Gagras ja Suhhumis ära käia, veel
ja veel kuulata, otsida ning pingelist
tööd teha, siis ehk täitub too unistus.
Loodetavasti aitavad ka salmelased selleks
ise kaasa.

Viimasel ajal selgus, et on vaja kuu-
lata ja otsida andmeid ka Tallinnas, Tar-
tus ning Saaremaalgi.

1957. aasta lõpul on autor koostanud
väljavõttena ajaloolistest andmetest rida
lühikirjeldusi Salme-Sulevi meeste isikli-
kust elust ja seiklustest. Sulevist on
kirjutatud: "Ritsa järve saladused" - Vil-
lem Ludviku mälestuste põhjal; "Sulevi ja-
hisangarid" - 1/ "Villem Ludvik" - tema
enda mälestuste põhjal, 2/ "Aleksander Lud-
vik" - tema enda jutustuse põhjal, 3/ "Su-
levi libahunt" - Jaan Rähn, tema enda ju-

tustuse põhjal. Salmest on kirjutatud:
"Kostini seiklused" - viies osas, Al.Kostini jutustuste põhjal, kasutades ka teaduslikke andmeid. Kõik mainitud jutud on rikkalikult fotodega kaunistatud.

Autoril läks, ta kahel viimasel Salme-Sulevi külastamisel, korda koguda rikkalik fotomaterjal, mis osutub iseseisvaks "piltlikuks" ajalooliseks kogumikuks 75.aasta ulatuses. Fotosid on ta kogunud üle tuhande, ning kõige armsam on see, et inimesed on andnud need kallimad omaste mälestused üle kaugele Tallinna viimiseks ilma mingisuguste tingimusteta, täieliku usaldusega. Suuremalt osalt on reproduktioonid juba valmistatud, uued pildid kuuni 18 x 24 suurendatud, ning originaalid osalt tänuga tagasi viidud, kuid neid on veel palju töös ja paljud ootavad järje-

korda, sest see rikkalik materjal vajab suurt vaeva, eriti retušeerimise osas ja üldse suurt kulu, nii et autoril tuleb seda kulukat tööd teha aeglaselt, pingutades järk-järgult oma "püksirihma", sest abi pole kusagilt loota ja seda polekski võimalik vastu võtta, sest see võiks tekitada arusaamatust või umbusaldust. Vastupidi, on märgata isegi pilkamist, et see töö olevat asjata vaevanägemine, kuna keegi seda ei tasu ega selle eest tänu ei üt-
le. Kuid olgu. Autoril on kindel tahe töö lõpule viia, koostada kaks paralleelset Salme-Sulevi ajalugu, üks kirjalikus vormis, teine piltlikult, kui selleks tööks tervist ja jõudu jätkub.

Pildialbumit on kavatsus jaotada mitmesse ossa, sest ta on nii mahukas, et ühes köites on võimatu teda koostada, sest

ta kaaluks umbes paarkümmend kilogrammi. Albumi esimeses osas esitatakse fotod asumise algaastatest kuni revolutsiooni ajastuni, see on 1884.-st kuni 1917.aastani - 33 aasta kestel. Sellesse ossa kuuluvad esimeste asunikude ja nende perekondade fotod /endastmõistetavalt ainult need, mis on säilinud meie ajani/. Siis selle ajavahemiku külade arengu pildid, 1905.aasta sündmuste fotod, Musta mere ja tema ranniku vaated, peamiselt Salme-Sulevi vaated ja ka kõrgete mägede fotod. Albumi teise ossa kuulub Nõukogude ajajärk kuni kollektiviseerimiseni, kahe-teistkümmne aasta kestel, see on 1918 - -1930.aastani, millal oli Salme-Sulevi eriti võimas tõus ja külaelanike jõukuse ajajärk.

Kolmandasse ossa kuulub ühismajandi ajajärk, see on 1930-1959.aastani - 30.

aasta kestel, millisel ajavahemikul on kogunenud kõige rohkem fotomaterjali. See sisaldab kolhoosi tegevust ja rahva elujärku. Eraldi näitame Salme-Sulevi selleaegseid mudilasi, koolilapsi ja kohalikke noori ning kaunitare.

Seesugused on kavatsused.

Lõpetan sõnadega: kivi kotti!

Kebja-Naerismägi.

/J.Nerman/

1957.